

En definitiva, ens trobem davant d'una obra que va molt més enllà de la descripció arxivística. La recuperació d'aquesta important sèrie documental, formada pels memorials i els inventaris, és el reconeixement del seu valor tant pels estudis històrics com pels estudis de la tradició arxivística. Un excellent treball de Jaume Riera i Sans.

Jordi TORNER I PLANELL

BRUNET, Serge: *Les prêtres des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime (Val d'Aran et diocèse de Comminges)*.— Préface de Bartolomé Bennassar.— Aspet Universatim PyréGraph, 2001.— 863 pp. (24 x 16 cm).

«Le Val d'Aran est à lui seul un pays» —Sescriu Bartolomé Bennassar, en el pròleg del llibre del professor de la Universitat de Tolosa Serge Brunet. Per al seu estudi sobre la religiositat del Pirineu central Brunet ha escollit sobretot la Vall d'Aran dins el context de la diocesi de Comenge, sense que hi manquin però referències a les valls d'Aure, de Nébouzan o de Luchon, entre d'altres geografies de la diocesi, i realitza un treball que és una excepcional i feliç combinació d'estudi etnoantropològic i d'estudi històric sobre un territori petit però al mateix temps complet. És aquest el sentit del «est à lui seul un pays» de Bennassar. Brunet, que fa temps que estudia la diocesi de Comenge i que és autor, entre d'altres treballs, d'un valuós estudi del gran aliat de Felip II el bisbe Urbà de Saint-Gelais. (Colloqui sobre l'edict de Nantes celebrat a Pau el 1998, publicat a París el 2000), sotmet aquest territori del Pirineu Central a una anàlisi polifacètica rigurosa des del punt de vista temàtic i es val d'una llarga durada cronològica. La diòcesi de Comenge i en especial la Vall d'Aran, i la cronologia (segles XVI a XVIII) són l'espai i el temps perfecte per al seu ambiciós estudi sobre un clergat de muntanya i el seu context. Dir muntanya no vol dir pagesia sinó fonamentalment una economia ramadera i en aquest cas la paraula pastors juga amb tota la seva ambivalència profano-eclesiàstica. D'aquesta manera podem copsar que som davant d'una realitat molt original. Fa uns anys, Núria Sales en el seu article «Església, Mas i Poble (segles XVI, XVII i XVIII)» publicat al número 16 de la

Revista de Catalunya (1988) ja ens donava un tast d'aquests capellans que feien encanteris per a curar vaques i feien mitja i de mainaderes de les criatures de la contrada, uns capellans útils a la comunitat però que eren l'escàndol permanent del bisbe de Comenge. Ara, el llibre de Serge Brunet ens dona les claus per entendre la idiosincràcia d'aquest clergat.

L'objectiu de Brunet és situar el paper crucial ocupat pels capellans en la societat dels pirineus centrals en el segle XVI; la Vall d'Aran n'és un exemple privilegiat, també per a verificar les transformacions sofertes fins a la segona meitat del segle XVIII. L'objectiu l'ha obligat d'una banda a buscar els orígens de la força eclesiàstica local en la comunitat medieval i a comprovar l'eclosió d'una església de muntanya pertanyent a una diòcesi dividida entre dues monarquies, amb una clerecia domèstica, molt arrelada, que havia reeixit a mantenir sota el seu control i profit els béns i les rendes eclesiàstiques locals. Tot plegat explica l'estreta relació entre el fet religiós i l'organització socioeconòmica, politicofamiliar i cultural d'aquella societat i d'aquí la qualitat i la denominació de «capellans de casa» que rebia aquella clerecia (p. 433-434). De l'altra, l'objectiu l'ha portat a verificar les transformacions sofertes per aquesta societat d'ençà de finals del segle XVI, cosa que l'ha portat a triar un espai cronològic ampli i significatiu situat entre el final de les guerres de religió i la segona meitat del segle XVIII. Amb la fi de les guerres de religió, la muntanya veu el final de la seva vida autònoma i, amb els inicis de la penetració de la reforma catòlica, la Vall d'Aran comença a viure una doble pressió, la de l'església oficial episcopal i la de l'estat, en termes disciplinariofiscals. A la segona meitat del segle XVIII, segons l'autor, la penetració de les transformacions essencials ja ha estat feta.

L'obra conté dinou densos capítols dedicats, segons aquest ordre, a la geografia, el reclutament sacerdotal, la relació antagonica entre frontera i reforma religiosa, el desplegament de la sociabilitat sacerdotal, la conjuntura política de les guerres de religió, el reforçament de la frontera del segle XVII i l'augment de l'autoritat reial durant l'actuació del comissari Juan Francisco de Gràcia, la política de reforma catòlica dels bisbes de Sant Bertran de Comenge, la formació d'un nou clergat, l'aparició de noves formes de devoció, la promoció de l'església parroquial, les guerres francohispaniques del segle XVII, l'austriacisme aranès i la seva dissidència de la diòcesi de Comenge, l'evolució profrancesa durant la Quadruple aliança i la mort de les patzeries,

l'evolució de la relació entre clergat i família, el valor dels testaments i les diversificades funcions socials i familiars dels capellans en la vida de la vall com a padrins, exorcistes, notaris, creditors, gestors de les obrieres o actors en els òbits i finalment la crisi gradual de tot aquest sistema.

Brunet ha fet una tasca ingent perquè no ha escatimat la recerca empírica i ha buscat en la llengua, la toponímia, l'arquitectura, l'art, les llegendes, les festes o en l'hagiografia local els trets del passat que hagin pogut sobreviure fins quasi els nostres dies. Les primeres pàgines de l'obra, que són destinades a presentar la geografia escollida per al seu estudi, forma part d'aquest esforç empíric i va acompanyat d'una valuosa cartografia de la diòcesi de Comenge que remarca el seu caràcter de cruïlla lingüística i política entre dues monarquies i a cavall d'Aragó, Catalunya, Gascunya i el Llenguadoc i on trobem la Vall d'Aran entre Comenge, la Bigorra, la Ribagorça, el Cosserans i el Pallars. Tot i aquest caràcter de cruïlla, l'autor s'esforça a demostrar-nos la cohesió humana de l'espai aranès i de l'alta Comenge en general, com demostra el mapa titulat «la mémoire des lieux» (pp. 36-37) cohesió tant pel que fa a les llegendes, els mites i l'hagiografia, inicialment associada als màrtirs dels moros, com pel que fa al calendari estacional amb les formes culturals adoptades en relació a la renovació anual de la natura, ja sigui a través dels rituals carnavalescos i de transgressió dels morts associats al paganisme i als moros, ja sigui a través dels jocs de fecundació dels joves mascles, aquests iniciats pels concos del territori. Aquestes formes culturals solien desenvolupar-se en les zones de les bordes, és a dir en l'espai intermedi entre la zona humanitzada de les viles i la zona de l'alta muntanya estèril i entre les quals situa per exemple el cas de Mongarri.

Brunet destaca el particularisme religiós de la zona i com la muntanya ha segregat durant els segles moderns una proporció elevadíssima de clergat, tot esdevenint un planter, que els bisbes reformadors d'ençà del segle XVII van voler vehicular segons els interessos episcopals. El reclutament sacerdotal de la diòcesi de Comenge el segle XVIII i de l'Alt Garona en els segles XIX-XX ocupa un bon espai del llibre amb una estadística precisa i una gran profusió de gràfics i mapes. L'autor busca les arrels d'aquestes vocacions en l'estructura familiar de les comunitats de muntanya, i en el fet que aquestes comunitats han pogut mantenir el control del funcionament de la seva església local i de les seves rendes. El fenomen és vell i més intens com més muntanyenca

sigui la zona. Quasi un terç dels efectius del seminari de Comenge del segle XVIII procedien de la Vall d'Aran (p. 77). Brunet busca els orígens d'aquest fet en el dret de primogenitura que privilegia el fill gran i crea fadristerns. Però el model aranès és força diferent del sistema parroquial català que Joaquim Maria Puigvert ha estudiat en *Església, territori i sociabilitat* (s. XVII-XIX), Vic, Eumo Editorial, 2001.

A la Vall d'Aran no hi ha apenes capellanies però, en canvi, s'observa que les comunitats de muntanya que es van estructurar a la baixa edat mitjana van conservar el dret de nomenar rectors; el delme va quedar, també, en mans dels veïns, és a dir els caps de família de cada lloc. Es tracta, doncs, d'una situació diferent de la descrita per Puigvert pel cas català. A la vall d'Aran no hi hagué en cap cas ni desviament aristocràtic del delme com en el cas català ni tampoc desviament episcopal. En canvi, tota l'evolució demostra el bandejament de la reforma gregoriana, la feblesa de l'autoritat episcopal i l'apropiació col·lectiva dels delmes pels capellans porcioners, tots ells membres del veïnatge de la comunitat. El resultat pel que fa a la Vall d'Aran va ser el model de les taules o mesaus (pp. 168-169), comunitats de preveres de la vall que s'estructuren entorn de les rendes obituàries, la part més substancial de les rendes de l'església aranesa al costat dels delmes de les obrieres. Aquest clergat, alimentat per la comunitat com a capellans porcioners, era el dipositari de l'educació de la Vall, sabia escriure, entenia de comptabilitat, feia de notari, pregava pels morts, practicava l'exorcisme i conjurava les calamitats dels «comonidòs» o «conjuradors» (pp. 470-472), construccions elevades dins dels cementiris que, al mateix temps, eren els llocs dels àpats del clergat en les festes religioses de la comunitat. Els drets l·legitimaris, si n'hi havien, també reforçaven la seva condició de «capellans de casa» que solien viure en un petit aixopluc de la família l'«abadia» (pp. 465-469). Al costat de l'exercici de les funcions que desenvolupaven com a homes amb educació, s'ocupaven també dels infants de l'hereu. Com a dipositaris de les rendes eclesiàstiques, les comunitats de preveres van jugar un paper fonamental en operacions de crèdit, ja fos en la financiació de les fundacions de misses de les cases, ja fos en operacions de crèdit més complexes. D'aquesta manera rendabilitzaven les rendes de l'església segons interessos del 8'33% fins el 1661 que, per mandat episcopal, van ser rebaixats al 5%. Per altra banda els delmes de les obrieres, que es convertien en estocs de gra, els permetia també fer préstecs de llavor i

consum. Segons Brunet, aquestes estructures sacerdotals semblen tenir un caràcter més arxiprestal que no pas parroquial, com si fossin sortides de la solidaritat de les delimitacions de terçó de la Vall. A través de les estructures de mesaus, el clergat autòcton assegurava la gestió col·lectiva de l'església aranesa. El quadre eclesiàstic, doncs, no feia més que reproduir i reforçar el model comunal de muntanya, explicat per Maria Àngels Sanllehy en termes socioeconòmics. El model aranès té correspondències amb el conjunt de les valls pirinenques, que sota modalitats diverses obtenen resultats molt similars. Lògicament aquesta solidaritat clerical era reservada als fadristerns autoctons esdevinguts capellans. Els estudis de Maria Àngels Sanllehy sobre l'afíllament ja ens indica el sentit d'aquesta figura, destinada originàriament al manteniment de l'equilibri entre la demografia i els recursos en una societat eminentment comunal, sense que això vulgui dir que hagim d'oblidar l'existència d'interessos i factors de desigualtat social. El segle XVI, doncs, va veure l'eclosió d'una estreta relació entre la clerecia sortida de les famílies autòctones i les funcions eclesiàstiques, i entre les més singulars i específiques les destinades a la pregària pels morts, però que cobrien també tota una altra mena de funcions públiques relatives a l'activitat notarial i arxivística a través del coneixement de l'escriptura —que la formació clerical atorgava als capellans— al costat de tota mena de pràctiques relacionades amb els crèdits domèstics, que el control dels drets eclesiàstics també els permetia.

És sobre aquest marc físic, carregat de simbologia i conceptualment complex, que Brunet situa els esdeveniments històrics concrets i, en especial i en primer lloc, els efectes de les guerres de religió de França sobre la diòcesi estratègica de Comenge. Durant les guerres de religió, la Vall d'Aran va saber jugar bé i a fons les formes de solidaritat de muntanya, és a dir els pactes de patzeria que li permetien treure avantatges de la possibilitat de circulació de mercaderies en temps de guerra. Al mateix temps va saber desplegar bé la funció defensiva dins la diòcesi catòlica de Comenge, aquesta situada entre bastions protestants. Per aclarir bé tot això, només cal tenir en compte la proximitat del comtat hugonot de Foix d'una banda i, de l'altra, que el bisbe de Comenge, Urbà de Saint-Gelais, va ser cap destacat de la lliga catòlica al servei dels interessos de Felip II. La solidesa del patrimoni arquitectònic i iconogràfic dels segles XV i XVI revela no sols l'existència d'una societat que obtenia recursos en plena adversitat sinó també que la inestabilitat de les

monarquies va operar paradoxalment en benefici de la força institucional, política i defensiva del territori. Pugué, doncs, sobreviure i reforçar-se en plenes guerres de religió, però, un cop aquestes acabades, tot es va posar en contra de la seva singularitat, en la mesura que les monarquies hispànica i francesa van fer de l'estabilitat interna l'ocasió de la creació d'una frontera en bona mesura de nova concepció. Església i estat van actuar conjuntament en termes fiscals i en termes religiosodisciplinaris. Els esdeveniments militars i diplomàtics expliquen l'acció tardana de la política de reforma catòlica del conjunt diocesà de Comenge. Si fins aleshores la situació d'excepcionalitat politicomilitar havia permès el manteniment de la singularitat religiosa i social de la muntanya i havia preservat la Vall d'Aran de la penetració de la reforma tridentina—Brunet sempre parla de reforma i mai de contrareforma catòlica—amb l'estabilitat interna posterior s'imposa la política de reforma catòlica des del bisbat. Segons Brunet cal esperar a la segona meitat del segle XVII per tal de poder observar els primers efectes d'aquesta intervenció. Segurament no va ser una intervenció només en l'espai pirinenc; diferents territoris de la Corona de França segurament van experimentar intervencions similars, entre d'altres per exemple l'«ankou» o l'esperitualitat entorn dels morts del vedat parroquial de l'església de Bretanya, tan catòlica com la Vall d'Aran; i Puigvert també ha observat les modificacions tridentines sobre la cultura parroquial catalana. Brunet destaca l'actuació del bisbe jansenista Gilbert de Choisel, paradoxalment amb el concurs de missions jesuïtes, en aquesta tasca sobre la Vall d'Aran, que ell no dubta de considerar d'aculturació. La primera feina és sobretot la reforma del clergat que calgué desarrelar tot incorporant-lo a la formació tridentina del seminari. Tot i la reacció local intentant de subsanar els dèficits formatius amb petites escoles *in situ*, comença a imposar-se el nou model de capellà. Ara bé, això només podia reeixir si s'aconseguia esbandir del tot l'estructura de les mesaus de muntanya. La pressió del capítol de Comenge i d'altres interessos religiosos sobre les rendes eclesiàstiques araneses acabà amb el control dels recursos eclesiàstics aranesos per part de la comunitat de capellans i, amb això, es posà fi a la importància de l'estructura de les mesaus i s'imposà el sistema parroquial tridentí. Evidentment, aquesta reestructuració modificà substancialment les formes autòctones de devoció del territori i revaloritza el sistema parroquial. S'imposa la devoció del Santíssim Sacrament, i la seva confraria subordina i absorveix les altres i, a

més, esdevé l'ull guardià dels costums collectius. Això provoca tant efectes constructius com destructius, aquests darrers especialment significatius entre 1630-1660. I si la destrucció no va ser total, va ser perquè la nova conjuntura no beneficiava els recursos de la Vall, per la qual cosa no propicià la inversió en substitucions arquitectòniques i iconogràfiques. Tot i que la frontera política marca distàncies entre la Vall d'Aran hispànica i la resta de la diòcesi, la dinàmica del que Brunet anomena desacralització de la muntanya, en el sentit de triomf de l'església secular episcopal per sobre de la cultura eclesiàstica de muntanya, és un fet en el conjunt de la diòcesi. Parallelament a aquestes mutacions de les estructures eclesiàstiques autòctones fetes des de la diòcesi francesa, emergia, també, una nova política de les monarquies, cosa que així mateix ha estat indicada per Christian Bourret en els seus *Les Pyrénées Centrales du IXe au XIXe siècle* (Aspet, Pyre Graph, 1995) i per Patrice Poujade en el seu *Une vallée frontière dans le Grand Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies* (Aspet, PyrèGraph, 1998). La monarquia hispànica va canviar la seva política a la Vall. Les primeres mesures van anar dirigides a neutralitzar els seus privilegis de patzeries tant necessaris per al seu aprovisionament, procedent fonamentalment de França. Durant els conflictes bèl·lics hispano-francesos del segle XVII, les patzeries van entrar en contradicció amb els interessos de la monarquia hispànica. No podem oblidar que Castell Lleó era el control del pas de l'alt Garona. La monarquia hispànica, que desconfiava dels aranesos, va limitar tant com va poder l'autonomia política i militar de la vall. El segle XVII aranès, tal com afirma Brunet, va ser un segle de sang i foc. Les noves condicions van incitar diverses revoltes encapçalades pels capellans que, de fet, unificaven la doble resistència contra la reforma catòlica i contra l'estat fiscal. El moment culminant d'aquest estat de coses va ser la guerra de Successió durant la qual el clergat armat aranès col·laborà amb els miquelets austriacistes. Amb la pau borbònica es van acabar les ocasions de resistència i va ser el moment més favorable per a l'avanç de la reforma catòlica. Amb tot, el nou clergat sortit de la reforma, no va ser en cap cas un producte erosionat de la situació anterior sinó que el nou capellà, que amb la transformació de les rendes obituàls en dots, es pagava la formació, és a dir, el títol clerical del seminari diocesà, va seguir mantenint estrets lligams amb la casa o família a la qual pertanyia. La fins ara relació col·lectiva amb la comunitat a través de les rendes obituàries va derivar cap

una relació estreta més individual i particular amb la família. Amb la reforma, la muntanya perdia el dret de patronatge dels rectors, veia retrocedir les rendes obituàries i el cementiri, on la tomba familiar o «vas de casa» reproduïa la jerarquia de les famílies, deixava de ser el redós de les reunions comunitàries per donar pas a les esglésies parroquials que es van multiplicar. Però els resultats de la reforma va ser indissociable de la història política de la monarquia i de la debilitació del model polític aranès. La pèrdua del patronatge eclesiàstic, la desaparició del Consell General (Conselh generau) i la consolidació de la frontera van produir-se quasi com una sola i mateixa cosa.

Serge Brunet, que inclou en el seu llibre mapes, gràfics i fotografies fetes per ell mateix, fa ús d'una ingent documentació d'arxius de tot tipus (familiars, parroquials, diocesans, departamentals...) i d'una exhaustiva bibliografia francesa, espanyola, catalana i aranesa. Clou el seu treball amb un apèndix documental i uns índexs temàtic i toponomàstic que ajuden molt a la lectura i consulta d'un llibre d'una sorprenent originalitat, en el qual l'autor posa coneixements de tota mena, etnològics, antropològics, lingüístics, arquitectònics i iconogràfics, al servei de la història d'una religiositat molt singular que la implantació de la reforma religiosa i la formació de la frontera estatal van destruir en bona part.

Eva SERRA I PUIG

FELIU I TORRENT, Francesc: *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero*.— Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000.— 249 pàgs.

La tesi doctoral de Francesc Feliu *L'Obra filològica d'Antoni de Bastero i Lledó. Edició de la «Història de la llengua catalana»*, guardonada l'any 1999 amb el Premi Marià Aguiló de l'Institut d'Estudis Catalans, demostra que Antoni de Bastero és el filòleg català més important del segle XVIII. Fins l'estudi de Feliu l'obra de Bastero ha estat poc coneguda, tot i que l'amplitud dels seus coneixements, fonamentats en la filologia italiana —i en menor mesura la francesa— dona com a resultat la *Història de la llengua catalana*, obra de plantejaments molt ambiciosos que ha estat editada recentment per Francesc Feliu